

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ФОРМОУТВОРЮВАЛЬНИХ ЕЛЕМЕНТІВ СТРАТЕГІЇ ЕКОЛОГО- ОРІЄНТОВАНОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

*О. М. Тур, аспірант,
Сумський державний університет, м. Суми*

У статті проведено структурно-логічний аналіз основних формуювальних елементів стратегії еколого-орієнтованого розвитку національної економіки. Запропонована класифікація стратегій еколого-орієнтованого розвитку національної економіки з урахуванням основних положень концепції стійкого розвитку.

***Ключові слова:** еколого-орієнтований розвиток, стійкий розвиток, стратегія еколого-орієнтованого розвитку національної економіки, біфуркаційна стратегія, адаптаційна стратегія, стабілізаційна стратегія.*

В статье проведено структурно-логический анализ основных формообразующих элементов стратегии эколого-ориентированного развития национальной экономики. Предложена классификация стратегий эколого-ориентированного развития национальной экономики с учетом основных положений концепции устойчивого развития.

***Ключевые слова:** эколого-ориентированное развитие, устойчивое развитие, стратегия эколого-ориентированного развития национальной экономики, бифуркационная стратегия, адаптационная стратегия, стабилизирующая стратегия.*

АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

Високі темпи економічного та соціального зростання людства були досягнуті за рахунок використання потенціалу навколишнього природного середовища. Але слід зазначити, що на сьогоднішній день беззаперечним фактом залишається те, що потенціал навколишнього природного середовища вичерпаний. Тому актуальним питанням сьогодення є формування та впровадження еколого-орієнтованої стратегії для національної економіки, за допомогою якої можливо вирішити проблеми екологічного, соціального та економічного характеру в їх природному взаємозв'язку.

Економічні та екологічні аспекти формування та реалізації стратегії для національних економік було досліджено у працях вітчизняних та зарубіжних вчених: Бровдія В. М., Буркинського Б. В., Гринів Л. С., Данилишина Б. М., Кейнса Дж. М., Круша П. В., Мельника Л. Г., Реймерса М. Ф., Хвесика М. А. та ін.

Визначаючи значний вклад зазначених вітчизняних та зарубіжних вчених у розвиток теоретико-методичних засад формування та впровадження стратегій еколого-орієнтованого розвитку національних економік, слід відмітити про відсутність системного погляду на сукупність формуювальних елементів таких стратегій у контексті стійкого розвитку. За таких обставин формуються і реалізуються стратегії, що в своїй основі спираються на моделі економічного зростання і не відповідають окремим завданням концепції стійкого розвитку. Такий стан у наукових поглядах на практиці зумовлює укорінення стратегій економічного зростання без урахування екологічних та соціальних факторів розвитку національних економік світу.

Отже, *метою* статті є дослідження основних формуювальних елементів стратегії еколого-орієнтованого розвитку національної економіки.

ЗАВДАННЯ

- здійснити структурний аналіз основних формоутворювальних елементів стратегії еколого-орієнтованого розвитку національної економіки;
- визначити типи стратегій еколого-орієнтованого розвитку національної економіки.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Стратегія еколого-орієнтованого розвитку національної економіки здійснюється на основі певної концепції (моделі) національного розвитку – сукупності поглядів щодо шляхів вирішення соціальних, екологічних та економічних проблем, досягнення цілей і реалізації завдань розвитку національної економіки в перспективі. Моделі соціо-еколого-економічного розвитку національної економіки складаються на основі теоретичних закономірностей функціонування економічних, соціальних та екологічних об'єктів у ринковій системі.

На найбільшу увагу серед існуючих моделей розвитку національних економік заслуговують такі.

1. **Неокласична модель розвитку**, сутність якої полягає у стимулюванні сукупної пропозиції, лібералізації економіки, приватизації державних підприємств, зменшенні державних витрат. Названа концепція економічного розвитку базується на постулаті: вільний нерегульований ринок, природно, приводить до усунення нерівності між регіонами [1-3].

2. **Посткейнсіанська модель розвитку** базується на державному регулюванні національної економіки шляхом стимулювання інвестицій і припливу приватного капіталу у слабозвинені галузі економіки шляхом застосування субсидій, пільгового кредитування та податкових пільг. Згідно з даною концепцією доцільними є розроблення довгострокової стратегії регулювання економіки, проведення глибоких структурних реформ, впровадження системи національного планування економіки і т. ін. [2; 3].

3. **Модель лінійних стадій розвитку (теорія У. Ростоу)**. Згідно з нею будь-яка країна у своєму розвитку повинна пройти певні етапи: традиційне суспільство; визрівання передумов для стрибка; перехід до технологічної зрілості; еру масового споживання. Основним елементом теорії У. Ростоу є накопичення передумов для здійснення стрибка до самопідтримувального зростання за рахунок внутрішніх та зовнішніх заощаджень з метою досягнення критичної маси інвестицій і забезпечення на цій основі прискореного економічного зростання [1].

4. **Інноваційна модель розвитку** базується на впровадженні та використанні інновацій, що сприяють створенню конкурентоспроможної продукції. Для цього використовуються такі економічні інструменти, як створення центрів розвитку у вигляді вільних економічних зон, технополісів, технопарків і т. ін. [1; 2].

5. **Неоекономічна модель розвитку** базується на традиціях східних культур. Ця модель передбачає становлення такої системи цінностей, яка забезпечує повне розкриття духовного потенціалу кожної людини як основної мети розвитку суспільства. Інструментами для досягнення такої мети є новітні технології та знання [2].

Жодна з перелічених концепцій (моделей) національного розвитку не враховує впливу екологічних факторів на розвиток національної економіки. Навколишнє природне середовище є основою функціонування та розвитку економічної та соціальної інфраструктури національної економіки. Таке місце екологічних об'єктів соціо-еколого-економічної системи обумовлює необхідність врахування екологічних факторів у концепції національного розвитку. На сьогодні моделлю, що відповідає

вищезазначеним вимогам, є **модель стійкого розвитку**, яка передбачає врахування наступних елементів.

По-перше, соціо-еколого-економічна система складається із взаємозв'язаних між собою елементів, тому в концепції стійкого розвитку варто комплексно розглядати соціальні, економічні та екологічні чинники.

По-друге, у своєму розвитку соціо-еколого-економічна система при збереженні чи зміні своїх параметрів використовує певні механізми. Серед таких слід зазначити механізми негативного та позитивного зворотного зв'язку. Механізми позитивного зворотного зв'язку реалізуються за допомогою адаптаційного та біфуркаційного механізмів відбору оптимальних параметрів для соціо-еколого-економічної системи.

По-третє, в соціо-еколого-економічній системі встановлюється свій порядок, який характеризується унікальним набором правил, обмежень, потреб та законів, якими керується дана система у своєму розвитку.

По-четверте, центральним елементом соціо-еколого-економічної системи є людина з основною її потребою у збереженні основних параметрів екологічної підсистеми, які забезпечують її існування на планеті.

По-п'яте, проблема розвитку визначається потребою людства зберегти незмінними параметри екологічної системи при динамічній зміні соціально-економічної підсистеми за рахунок пріоритетного розвитку науки і техніки [4-8].

У концепції (моделі) стійкого розвитку економіки вагоме місце займають соціально-економічні закони, правила, принципи, обмеження та потреби екології [9-11]. Названі елементи формують механізми та інструменти, за допомогою яких відбувається практична реалізація концепції стійкого розвитку.

Вагоме значення у формуванні та реалізації стійкого розвитку відіграє **стратегія еколого-орієнтованого розвитку національної економіки**, що являє собою комплексну систему дій суб'єкта (суб'єктів підприємницької діяльності та об'єднань підприємств, державних органів, населення, соціальних організацій, наукових установ), яка спрямована на формування та реалізацію мети, завдань та пріоритетів еколого-орієнтованого розвитку національної економіки з урахуванням впливу внутрішніх та зовнішніх факторів навколишнього середовища, що запроваджується на тривалий період часу [12; 13].

Таким чином, сформована стратегія є необхідним елементом формування передумов еколого-орієнтованого розвитку, що обумовлено таким:

- стратегія – це чіткий план дій на перспективу для досягнення основної мети розвитку соціо-еколого-економічної системи;
- комплекс інструментів, механізмів, що зазначається у стратегії при її формуванні, – це основа для вирішення конфліктів щодо відносин між людиною та природою;
- виділення основних сфер впливу на соціо-еколого-економічну систему за допомогою комплексу інструментів та механізмів дозволяє досягти гармонійного і збалансованого розвитку.

Оскільки сформована стратегія еколого-орієнтованого розвитку національної економіки є необхідним елементом для досягнення стійкого розвитку, то слід розглянути основні її складові, що формують сам процес вибору та розроблення такої стратегії.

Розглянемо, які саме елементи слід враховувати при формуванні стратегії еколого-орієнтованого розвитку національної економіки.

1) Закони екології, закони соціально-економічного розвитку національних економік, закономірності у поведінці людини як центрального елемента соціо-еколого-економічної системи [9-11].

2) Обмеження як перешкоди, що з'являються перед системою або об'єктом. Будь-яке обмеження – продукт людської психіки та свідомості. Обмежень для людини не існує, вони з'являються тільки у тому разі, коли виникає певна потреба, реалізувати яку заважає визначене обмеження (ресурсні та екологічні обмеження до безмежного економічного зростання як основної з потреб людства). Людина на появу нових обмежень проявляє агресивну реакцію – намагається їх порушити або обійти [6; 14]. Урахування обмежень розвитку соціо-еколого-економічної системи при формуванні стратегії еколого-орієнтованого розвитку національної економіки дозволяє визначитися з основною метою розвитку соціо-еколого-економічної системи.

3) Принципи, які формуються на основі законів та обмежень, що існують усередині соціо-еколого-економічної системи. Такими можуть бути: принципи рівності, цілісності, об'єктивності, відкритості, дотримання загальнодержавних інтересів, наукового обґрунтування [15], збалансованості, безпечності, гуманізму [16], своєчасності, доцільності, мінімізації екологічних втрат, ефективності, гнучкості, цілеспрямованості, справедливості, достатності [13].

4) Потреби людини як центрального елемента соціо-еколого-економічної системи (потреба в екологічній, соціальній та економічній безпеці, потреба у прогресивному соціо-економічному розвитку і т. ін.) [17; 18].

5) Механізми зворотного зв'язку (механізми впливу на соціо-еколого-економічну систему):

– механізми державного регулювання (фіскальна політика, економічна мотивація і стимулювання, економічні методи (ставки податків, облікові ставки, митні тарифи, норма амортизації і т. ін.) протекціоністські методи, адміністративні методи і т. ін.) [19-21];

– механізми ринкового регулювання (ціновий механізм, попит, пропозиція, конкуренція, механізм розподілу та перерозподілу ресурсів, регулювання обсягу і структури інвестицій і т. ін.) [19].

6) Нормативно-правові документи (закони, постанови, розпорядження, міжнародні і міждержавні угоди).

7) Методи прогнозування, планування, аналізу та контролю: ці елементи дозволяють передбачати та швидко реагувати на зміни в соціо-еколого-економічній системі та переглянути доцільність використання існуючих механізмів та інструментів впливу на соціо-еколого-економічну систему [19; 21].

8) Місія, завдання та пріоритети розвитку національної економіки. Місія як головна мета розвитку національної економіки (що хочемо та можемо?), завдання як етапи реалізації місії (як робити?), а пріоритети як вказівки для досягнення місії (куди рухатися?) [20; 22].

Виходячи із вищезазначеного, схематично структуру стратегії еколого-орієнтованого розвитку національної економіки, на наш погляд, можна подати так, як на рис. 1.

Стратегія еколого-орієнтованого розвитку національної економіки формується з урахуванням соціально-економічних законів, обмежень, принципів екології та нормативно-правових документів, прийнятих на національному рівні. Зазначені елементи є тими чинниками, що формують місію держави.

На підставі сформованої місії визначаються пріоритети розвитку національної економіки та основні завдання, що необхідно реалізувати для досягнення місії. Визначені цілі, завдання та пріоритети розвитку є тією основою, що необхідна для визначення оптимального набору інструментів і механізмів впливу на соціо-еколого-економічну систему задля реалізації поставленої мети та завдань розвитку національної економіки.

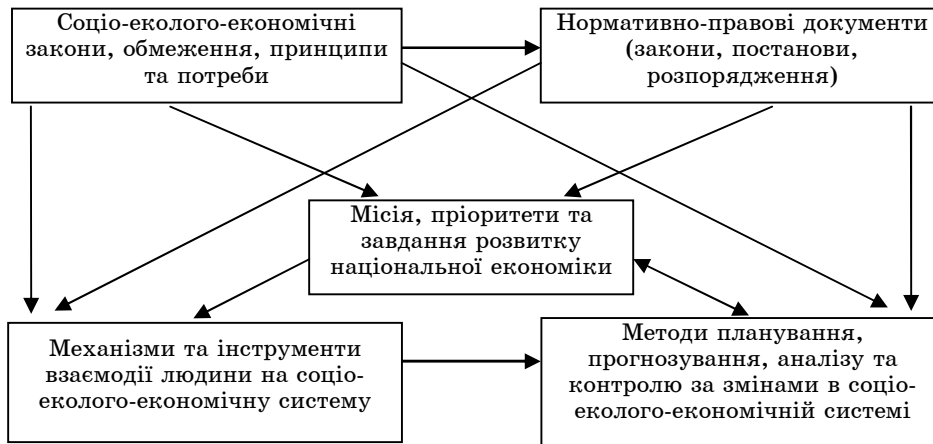

Рисунок 1 - Взаємозв'язок формуювальних елементів стратегії еколого-орієнтованого розвитку національної економіки

Вплив людини на соціо-еколого-економічну систему за допомогою визначених інструментів та механізмів повинен бути контрольований та передбачуваний. Отже, сукупність інструментів та механізмів розвитку соціо-еколого-економічної системи задають методи планування та прогнозування майбутнього розвитку (де, як і коли слід чинити вплив на соціо-еколого-економічну систему). На всіх етапах формування та реалізації стратегії застосовується механізм контролю за реалізацією мети, завдань та пріоритетів розвитку.

Слід зазначити важливу деталь: при формуванні місії задаються мотивація та характер поведінки людини по відношенню до соціо-економічної підсистеми, що скерована на зміну її поточних параметрів або підтримання існуючого порядку. Зміна параметрів соціо-економічної підсистеми не повинна спричиняти радикальних змін у параметрах екологічної підсистеми.

Виходячи з такого трактування, на наш погляд, стратегія еколого-орієнтованого розвитку національної економіки може бути трьох видів:

1) **біфуркаційна** (лат. bis – двічі, furca – вила) – це стратегія, в якій передбачається застосування таких механізмів та методів впливу, що при зміні соціо-економічних параметрів функціонування та розвитку соціо-еколого-економічної системи забезпечується становлення в ній нового порядку.

Отже, біфуркаційна стратегія передбачає повну перебудову соціо-економічної підсистеми, при цьому повинен встановитися такий механізм функціонування та розвитку соціо-економічної підсистеми, що забезпечує збереження всіх параметрів екологічної підсистеми. Іншими словами, формування нового порядку функціонування та розвитку соціо-економічної підсистеми покликане вирішити основні протиріччя (конфлікти) у відносинах між людиною та навколишнім природним середовищем.

Таким чином, потреба у формуванні та реалізації біфуркаційної стратегії виникає лише тоді, коли існуючий порядок функціонування соціо-економічної підсистеми чинить деструктивний вплив на екологічну підсистему, що викликає зміни її основних параметрів, за яких існування та розвиток людства стануть неможливими;

2) **адаптаційна** (лат. adaptatio, від adaptio – пристосуюю) – це стратегія, в якій передбачається застосування таких механізмів та

методів впливу, що при зміні соціо-економічних параметрів функціонування та розвитку соціо-еколого-економічної системи забезпечується збереження в ній існуючого порядку.

Адаптаційна стратегія передбачає застосування соціо-економічною підсистемою по відношенню до екологічної підсистеми адаптаційного механізму відбору оптимальних параметрів розвитку. Іншими словами, негативний вплив, що чинить соціо-економічна підсистема при реалізації своїх функцій на екологічну підсистему, компенсується застосуванням механізмів та інструментів, що дозволяють коригувати певні параметри соціо-економічної підсистеми так, що в майбутньому при реалізації своїх функцій негативний вплив на екологічну підсистему не відбувається.

Необхідність у формуванні та реалізації адаптаційної стратегії виникає тоді, коли немає потреби змінювати весь механізм функціонування соціо-економічної підсистеми, а лише частково його відкоригувати. У цьому випадку лише деякі параметри соціо-економічної підсистеми конфліктує з певними параметрами екологічної підсистеми. У цьому випадку достатньо лише адаптаційного механізму відбору оптимальних параметрів соціо-економічної підсистеми;

3) **стабілізаційна** (від лат. *stabilis* – незмінний) - це стратегія, при якій формуються механізми збереження всіх існуючих параметрів функціонування та розвитку соціо-еколого-економічної системи на дію зовнішніх та внутрішніх чинників.

Потреба у формуванні та реалізації стабілізаційної стратегії виникає за умови відсутності протиріч (конфліктів) між соціо-економічною та екологічною підсистемами. При формуванні та реалізації даної стратегії формується комплекс методів та інструментів для консервації існуючих параметрів розвитку соціо-еколого-економічної системи.

Отже, застосування певної стратегії за тих чи інших умов обумовлено такими чинниками:

- законами, обмеженнями, принципами, інструментами та механізмами, які використовуються при реалізації стратегії еколого-орієнтованого розвитку національної економіки;
- існуючим станом соціо-еколого-економічної системи;
- місією, що реалізується в рамках стратегії;
- кількості та якості змін в соціо-еколого-економічній системі, що відбуваються у рамках реалізації стратегії.

Із перелічених чинників, необхідних для вибору стратегії еколого-орієнтованого розвитку національної економіки, слід зробити такий висновок. За наявності протиріч (конфліктів) у середині соціо-еколого-економічної системи доцільно застосовувати біфуркаційну або адаптаційну стратегію розвитку. Для визначення, яку із стратегій у цьому випадку варто використовувати, слід визначитись із характером протиріч (конфліктів), що існують усередині соціо-еколого-економічної системи. Якщо протиріччя (конфлікти), що існують усередині соціо-еколого-економічної системи чинять деструктивний вплив на екологічну підсистему (загроза зміни ключових параметрів екологічної підсистеми), з'являється потреба у біфуркаційній стратегії розвитку. За умови існування протиріч (конфліктів), що знімаються шляхом зміни тих параметрів, які їх викликають, виникає потреба в адаптаційній стратегії розвитку.

ВИСНОВКИ

В економічній науці серед існуючих моделей (концепцій) економічного розвитку пріоритет слід віддавати моделі (концепції) стійкого розвитку. Практична реалізація такої моделі (концепції) розвитку національної економіки дасть можливість зберегти навколишнє природне середовище як основу для економічної та інших видів діяльності людини. Одним з

основних інструментів реалізації такої моделі (концепції) економічного розвитку є стратегія еколого-орієнтованого розвитку національної економіки. Основні формоутворювальні елементи стратегії еколого-орієнтованого розвитку національної економіки та їх взаємозв'язок задають логіку формування та реалізації стратегії. Такими елементами є: соціально-економічні закони, принципи, правила, обмеження екології; потреби людства; нормативно-правові документи; механізми зворотного зв'язку; методи прогнозування, планування, аналізу та контролю; місія, завдання та пріоритети розвитку національної економіки.

ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗРОБОК

Проведене дослідження визначає такі напрями подальших наукових розробок:

- дослідження процесу формування та реалізації стратегії еколого-орієнтованого розвитку національної економіки;
- дослідження характеру впливу законів, обмежень, принципів та потреб на соціо-еколого-економічну систему;
- дослідження сутності та класифікаційних ознак еколого-економічних інструментів та механізмів впливу на соціо-еколого-економічну систему при формуванні стійкого розвитку національної економіки.

SUMMARY

SCIENTIFIC METHODOLOGICAL APPROACHES TO DETERMINATION OF THE DEFINITION OF THE CREATIVE ELEMENTS OF THE STRATEGY OF ECOLOGICALLY-POINTED DEVELOPMENT OF NATIONAL ECONOMY

O. M. Tur,

Sumy State University, Sumy

In the article it is conducted a structurally-logical analysis of basic creative elements of ecologically-pointed strategy for development of national economy. A classification of strategies of ecologically-pointed development of national economy taking into account the substantive provisions of conception of sustainable development is offered.

Key words: *ecologically-pointed development, sustainable development, strategy of ecologically-pointed development of national economy, bifurcation strategy, adaptation strategy, stabilizing strategy.*

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Філіпенко А.С. Глобальні форми економічного розвитку: історія і сучасність / А.С. Філіпенко – К.: Знання, 2007. – 670 с.
2. Регіональна економіка та природокористування: навч. посібник / [Голіков А.П., Дейнека О.Г., Позднякова Л. О., Черномаз П.О.]; за ред. А. П. Голікова. – К.: Центр навчальної літератури, 2009. – 352 с.
3. Экономическая теория: учебник / [Мочерный С.В., Некрасов В.Н., Овчинников В.Н., Секретарюк В.В.]; под ред. Е.Г. Гежа. – М.: Экспертное бюро, 2000. – 416 с.
4. Мельник Л.Г. Устойчивое развитие: цели, задачи, проблемы / Л.Г. Мельник // Социально-экономический потенциал устойчивого развития: учебник / [Мельник Л.Г., Хенс Л., Акимова Т.А. и др.]; под ред. проф. Л.Г. Мельника (Украина) и проф. Л. Хенса (Бельгия). – Сумы: ИТД "Университетская книга", 2007. – С. 77–108.
5. Мельник Л.Г. Фундаментальные основы развития / Л.Г. Мельник. – Сумы: ИТД "Университетская книга", 2003. – 288 с.
6. Буркинский Б. В. Экономические проблемы природопользования: Монография / Б. В. Буркинский, Н. Г. Ковалева. – Киев: Наукова думка, 1995. – 131 с.
7. Гринів Л.С. Теоретико-методологічні засади формування екологічно збалансованої економіки: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня доктора економічних наук: спец. 08.08.01. – "Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища" / Л. С. Гринів – Львів, 2002. – 38 с.
8. Караева Н. В. Теоретичні основи аналізу ефективності управління станом довкілля / Н. В. Караева // Сталый розвиток: еколого-економічна оптимізація територіально-виробничих систем: навчальний посібник / [Караева Н. В., Корпан Р. В., Коцко Т. А. та ін.]. – Сумы: ВТД "Університетська книга", 2008. – С. 13–31.

9. Бровдій В.М. Закони екології: Навч. посібник / В.М.Бровдій, О.О. Гаца. - К.: "Освіта України", 2007 - 380 с.
10. Реймерс Н.Ф. Природопользование : словарь-справочник. / Н.Ф. Реймерс – М.: Мысль, 1990. – 637 с.
11. Каринцева А.И. Закономерности экосистемного регулирования и взаимодействия общества и природы / А.И. Каринцева, Н.К. Шапочка // Социально-экономический потенциал устойчивого развития: учебник / [Мельник Л.Г., Хенс Л., Акимова Т.А. и др.] под ред. проф. Л.Г. Мельника (Украина) и проф. Л. Хенса (Бельгия). – Сумы: ИТД "Университетская книга", 2007. – С. 404-424.
12. Тур О.М. Еколого-орієнтований розвиток національної економіки та екологічна безпека / О.М. Тур // Сталій розвиток та екологічна безпека суспільства в економічних трансформаціях: матеріали наук.-практ. конф., м. Бахчисарай, 16–17 квітня 2009 р. / НДІ сталого розвитку та природокористування. – Сімферополь, "СОНАТ": НДІ СРП, 2009. – С. 165-167.
13. Тур О.М. Еколого-орієнтований розвиток національної економіки: основні дефініції та принципи / О.М. Тур // Механізм регулювання економіки. – 2009. – № 1. – С. 225–237.
14. Деревянко Ю.Н. Ограничения как фактор устойчивого развития / Ю.Н. Деревянко // Социально-экономический потенциал устойчивого развития: учебник / [Мельник Л.Г., Хенс Л., Акимова Т.А. и др.] под ред. проф. Л.Г. Мельника (Украина) и проф. Л. Хенса (Бельгия). – Сумы: ИТД "Университетская книга", 2007. – С. 392-403.
15. Хлобыстов Е. В. Стратегическая экологическая оценка социально-экономического развития / Хлобыстов Е. В. // Социально-экономический потенциал устойчивого развития: учебник / [Мельник Л.Г., Хенс Л., Акимова Т.А. и др.] ; под ред. проф. Л.Г. Мельника (Украина) и проф. Л. Хенса (Бельгия). – Сумы: ИТД "Университетская книга", 2007. – С. 916–936.
16. Україна. Сталій розвиток 2006. Загальноукраїнський проект. [Електронний ресурс] // Український видавничий портал who-is-who – Режим доступу: <http://who-is-who.com.ua/bookmaket/ust/6/61.html>.
17. Маслоу А. Мотивация и личность [Электронный ресурс] / А. Маслоу // Интернет-портал «PSYLIB» Психологическая библиотека Киевского Фонда содействия развитию психической культуры – Режим доступа. : <http://psylib.org.ua/books/masla01/txt04.htm>.
18. Герасимчук З.В. Безпека сталого розвитку регіону: стратегічний імператив / З.В. Герасимчук // Сталій розвиток та екологічна безпека суспільства в економічних трансформаціях: матеріали наук.-практ. конф., м. Бахчисарай, 16–17 квітня 2009 р. / НДІ сталого розвитку та природокористування – Сімферополь, "СОНАТ": НДІ СРП, 2009. – 191 с.
19. Національна економіка: підручник / [Круш П. В., Тульчинська С.О., Шашина М.В. та ін.] ; за ред. проф., к.е.н. П.В. Круша. – К.: Каравела; Піча Ю.В., 2008. – 416 с.
20. Економіка природокористування: підручник / [Данилишин Б. М., Хвесик М.А., Голян В.А.] ; за ред. проф., д.е.н. Б.М. Данилишина – К. : Кондор, 2009. – 465 с.
21. Гринів Л.С. Національна економіка: Навч. посібник / Л.С. Гринів, М.В. Кічурчак. – Львів: «Магнолія 2006», 2009. – 464 с.
22. Корнійчук Л. Сталій розвиток і глобальна місія України / Л. Корнійчук, В. Шевчук // Економіка України. – 2009. – № 5. – С. 4-14.

Надійшла до редакції 15 лютого 2010 р.